

TARPTAUTINIS CIVILINIS PROCESAS: SAMPRATA IR VIETA NACIONALINĖS
TEISĖS SISTEMOJE

Ramūnas Kontrauskas *

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4593
Elektroninis paštas cpk@mruni.lt*

Pateikta 2008 m. birželio 30 d., parengta spausdinti 2008 m. liepos 22 d.

Santrauka. Straipsnyje aptariamos tarptautinio civilinio proceso teisės prigimties, sampratos bei vietos nacionalinėje teisės sistemoje problemos. Atsižvelgdamas į tarptautinio civilinio proceso prigimtį bei tikslus, autorius pateikia tarptautinio civilinio proceso bei tarptautinio civilinio proceso teisės apibrėžimus.

Autoriaus nuomone, tarptautinio civilinio proceso vieta nacionalinėje teisės sistemoje turėtų būti kvalifikuojama atsižvelgiant į visuotinai pripažintus teisės skirstymo į dalis kriterijus – reguliavimo dalyko bei metodo. Apibūdinęs tarptautinio civilinio proceso teisės reguliavimo dalyką bei metodą, autorius daro išvadą, jog tarptautinio civilinio proceso teisė yra nacionalinės civilinio proceso teisės dalis (institutas).

Pripažindamas tarptautinio civilinio proceso teisės ir tarptautinės privatinės teisės, kaip ir materialinės bei procesinės teisės, ryšį, autorius argumentuoja savo nuomonę, jog tarptautinio civilinio proceso teisės normų pašalinimas iš civilinio proceso teisės normų sistemos bei jų priskyrimas tarptautinei privatinei teisei, kuri pagal prigimtį yra materialinė, galėtų sukelti painiavą teisės sistemoje ir prieštarautų teisės sistemos aiškumo bei vientisumo tikslams.

Pagrindinės sąvokos: civilinis procesas, tarptautinis civilinis procesas, tarptautinė privatinė teisė.

IVADAS

Naujajame 2002 m. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse (toliau – CPK) [1] pirmą kartą šiuolaikinėje Lietuvos pozityviojoje teisėje buvo įtvirtinta tarptautinio civilinio proceso sąvoka. Aiškinamajame rašte „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso IV-VII dalių projekto“ [2] nurodoma, jog VII CPK dalies – Tarptautinis civilinis procesas – paskirtis yra „reglamentuoti Lietuvos civilinio proceso dalies, kuri yra susijusi su taip vadinamu „tarptautiniu elementu“, nuostatas“.

Tarptautinio civilinio proceso teisės sampratos ir vietos nacionalinėje teisės sistemoje analizei Lietuvos teisės doktrinoje kol kas nėra skirta daug dėmesio. Atskiri tarptautinio civilinio proceso klausimai yra aptariami 2000 m. gruodžio 21 d. Lietuvos Aukščiausiojo

Teismo senato nutarime Nr. 28 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant tarptautinės privatinės teisės normas“ [3, p. 349–355] bei šiuo nutarimu aprobuotoje „Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant tarptautinės privatinės teisės normas, apibendrinimo apžvalgoje“ [3, p. 356–412], profesoriaus Valentino Mikelėno knygoje „Civilinis procesas. Antroji dalis“ [4] bei „Tarptautinės privatinės teisės įvadas“ [5], Egidijaus Laužiko, Valentino Mikelėno ir Vytauto Nekrošiaus vadovylyje „Civilinio proceso teisė. II tomas“ [6]. Kai kuriems tarptautinio civilinio proceso klausimams yra skirti ir periodinėje teisės literatūroje paskelbti straipsniai.

Paminėtuose darbuose tarptautinio civilinio proceso samprata ir vieta nacionalinės teisės sistemoje nėra plačiau analizuojami.

Šiuo straipsniu, pasinaudojant tiek teoriniais, tiek empiriniais mokslinių tyrimų metodais, siekiama atskleisti bei apibrėžti tarptautinio civilinio proceso kaip teisinio reiškimo sampratą, kvalifikuoti tarptautinio civi-

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedros lektorius.

linio proceso kaip teisės normų rinkinio vietą nacionalinės teisės sistemoje.

1. TARPTAUTINIO CIVILINIO PROCESO SAMPRATA

1.1. Valstybių suverenitetas, jų bendradarbiavimas ir integracija

Vyraujančiose teisės doktrinos paprastai neabejojama, jog kiekvienai valstybei priklauso jos universalų subjektiškumą nulemianti savybė, vadinama *suverenitetu* [7, p. 174]. Teisės moksle dėl šios sąvokos išsamaus turinio bei prasmės nėra visuotinai sutariama. Netgi abejojama, ar yra koks kitas žodis, sukėlęs tiek daug intelektualinės sumaišties bei tarptautinio neteisingumo [8, p. 43]. Vienas pagrindinių principų, kuriuo valstybės grindžia tarpusavio bendravimą, yra valstybių *suverenios lygybės principas*, įtvirtintas Jungtinių Tautų Organizacijos įstatų 2 str. 1 p. [9, p. 9] bei apibūdinamas sentencija *par in parem non habet imperium*. Svarbius suvereniteto sąvokos elementus atskleidžia Mykolo Römerio žodžiai – „[...] vienoje teritorijoje yra tikrai viena valstybė ir negali įsikurti jokia kita valstybė, kurios valdžia imtų konkuruoti su pirmosios valdžia [...]“ [10, p. 28] bei „[...] valstybės ir jos valdžios teisinis nepareinamumas nuo kitų valstybių arba kitokių išorinių socialinių veiksnių ir jėgų“ [...] [11, p. 222] – apibūdinantys atitinkamai *vidinį (teritorinį)* ir *išorinį (tarptautinį)* valstybės suvereniteto elementus.

Palmas Island bylos (1928) sprendime Tarptautinio arbitražo arbitras *Max Huber* nurodė: „*Suverenitetas santykiuose tarp valstybių reiškia nepriklausomybę. Nepriklausomybė tam tikroje Žemės rutulio dalyje yra teisė vykdyti šioje dalyje valstybės funkcijas be jokios kitos valstybės kišimosi. Nacionalinių valstybių rutuliojimas per paskutinius keletą amžių bei, kaip to padarinys, tarptautinės teisės plėtojimas įtvirtino šį principą, reiškiantį valstybės išimtinę kompetenciją savo teritorijoje, ir tai tapo išeities tašku sprendžiant daugelį su tarptautiniais santykiais susijusių klausimų*“ [8, p. 145–146].

Kita vertus, nėra viena valstybė nėra uždara įvairiausių santykių sistema. Vis glaudesnis valstybių politinis, ekonominis bei teisinis bendradarbiavimas, visuotinai pripažinta ūkinės veiklos laisvė, taip pat iniciatyva, besiplečiantis subjektų interesų ratas lemia vis didėjantį santykių, turinčių tarptautinį (užsienio) elementą, kiekį ir įvairovę. Kasdien tarp skirtingų valstybių asmenų atsiranda, pasikeičia ar pasibaigia teisiniai santykiai: sudaromos sutartys, vykstama į keliones, steigiamos bendros įmonės ir t. t. Visuomeninių tarptautinių santykių gausėjimas sudaro sąlygas pasaulio valstybių integracijai, kuriai, nors kol kas regioniniu mastu, neretai būdingas itin aukštas atskirų valstybių teisės sistemų harmonizavimas bei unifikavimas. Taip pat visuomeninių santykių tarptautiniam (užsienio) elementui valstybių teisės sistemoje yra suteikiama vis didesnė teisinė reikšmė.

Teisiniai santykiai, turintys tarptautinį (užsienio) elementą, paprastai nepatenka į vienos konkrečios valstybės teritorinio suvereniteto (ar jurisdikcijos) sferą. Šiems santykiams peraugus į šalių konfliktą, kyla daug

procesinio pobūdžio klausimų: kurios valstybės teismas ar tarptautinis arbitražas gali išspręsti kilusį konfliktą, kokia teisė turi būti taikoma konflikto sprendimo procesui ir t. t.

Šiuolaikinėje visuomenėje, kurios idealai – pilietinė visuomenė bei teisinė valstybė, teismas atlieka tam tikrą ypatingą funkciją. Remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos, kurios preambulėje yra įtvirtinti Lietuvos tautos atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekliai, 109 str., teismo išimtinė funkcija yra teisingumo vykdymas, t. y. teismas turi išimtinę teisę *valstybės vardu* išspręsti šalių ginčą ir pareikšti, kuri šalis teisi, kuri – ne, kuri kalta, kuri – ne, kurios reikalavimas pagrįstas, o kurios – ne. Įsiteisėjęs teismo sprendimas *toje valstybėje* (jos teritorijoje) įgyja *res judicata* galią bylos dalyviams, tampa visiems privalomas ir vykdytinas.

Teismo sprendimo *res judicata* galia bei privalomumas yra ribojami valstybės, kurios teismas priėmė sprendimą, sienomis (teritorija), nebent kita valstybė suteiktų jam galią savo teritorijoje.

1998 m. gruodžio 16 d. nutartyje, priimtoje civilinėje byloje *Rusijos Federacijos viešoji akcinė bendrovė „Vladimiro chemijos gamykla“ v. AB „Dirbtinis pluoštas“* (bylos Nr. 3K-67/98) [12], Lietuvos Aukščiausiasis Teismas konstatavo, jog, vadovaujantis valstybės suvereniteto principu, įsiteisėjęs teismo sprendimas yra privalomas ir turi būti vykdomas tik *toje valstybėje*, kurioje jis priimtas. Todėl nacionalinių teismų ir užsienio arbitražų sprendimai gali įgyti eksteritorialumo savybę, t. y. sukelti teises pasekmes užsienio valstybėje tik tuo atveju, jeigu užsienio valstybės kompetentinga institucija savo atitinkamu aktu tokį sprendimą pripažįsta. Sprendimo pripažinimo procedūra reikalinga dėl kelių priežasčių. Pirmą, valstybė gali naudoti prievartą, siekdama įvykdyti užsienyje priimtą sprendimą, tik įsitikinusi, kad byla, kurioje šį sprendimą prašoma įvykdyti, yra išnagrinėta laikantis elementarių sąžiningo ir tinkamo proceso principų. Antra, būtina įsitikinti, kad užsienio teismo sprendimo pripažinimas ir vykdymas nepažeis sprendimą pripažįstančios valstybės viešosios tvarkos (*ordre public*). Trečia, reikia patikrinti, ar priimtas teismo sprendimas yra galutinis ir įsiteisėjęs. Ketvirta, būtina įsitikinti, ar nėra priimto teismo sprendimo dėl tapataus ieškinio *toje valstybėje*, kurioje teismo sprendimą prašoma įvykdyti. Penkta, būtina įsitikinti, ar byla, kurioje priimtas sprendimas, nepriklauso išimtinėi valstybės, kurioje prašoma sprendimą įvykdyti, teismų kompetencijai. Dėl šių priežasčių užsienio teismų ir arbitražų sprendimų negalima pradėti vykdyti automatiškai ir besąlygiškai, neįsitikinusi, ar nėra kliūčių jiems pripažinti ir vykdyti.

Užsienio valstybių teismų ir arbitražų sprendimų pripažinimą ir leidimą vykdyti reglamentuojančių teisės normų įtvirtinimas ir plėtojimas tiek valstybių teisės sistemoje, tiek tarptautinės teisės aktuose, yra nors ir labai svarbus, tačiau ne vienintelis įrodymas, patvirtinantis, kad valstybės savo nacionalinėse teisės sistemose nustato teisės normas, suteikiančias teisinę reikšmę (galią) ne tik su kitomis valstybėmis susijusiems juridiniams faktams, bet ir kitų valstybių teisės normoms, apribodamos savo suverenias galias. Net ir tarptautinio civilinio proceso literatūroje visuotinai pripažintam *lex fori* principui, reiškiančiam, jog teismas nagrinėja civilines bylas išimtinai remdamasi valstybės proceso teise

[13, p. 169], *Schack* nuomone, egzistuoja svarbios išimties [14, p. 17–20].

Taigi tarptautinio civilinio proceso prigimtį lemia valstybių suvereniteto bei valstybių bendradarbiavimo ir integracijos derinimas. Tokio derinimo pasekmė – nacionalinėse teisės sistemose įtvirtinamos (priimamos teisėkūros subjektų ar implementuojamos tarptautinės) teisės normos, suteikiančios teisinę reikšmę (galią) ne tik su užsienio valstybėmis susijusiems juridiniams faktams, bet ir užsienio valstybių teisės normoms.

1.2. Tarptautinio civilinio proceso teisės normų vienodinimas bei derinimas

Atskleisti tarptautinio civilinio proceso kaip teisinio reiškinio sampratą negalima, neatsižvelgiant į šio teisinio reiškinio tikslus. Kaip minėta, tarptautinio civilinio proceso prigimtį lemia valstybių ir jų asmenų tarptautinis bendradarbiavimas bei integracija. Dėl to tarptautinio civilinio proceso teisės normos *a priori* turėtų padėti skatinti bei plėtoti bendradarbiavimą ir integraciją.

Schack nuomone, unifikuotas pasauliniu mastu civilinis procesas lieka iliuzija, todėl kiekviena valstybė turėtų formuoti savo procesinę teisę taip, kad ji supaprastintų teisinius ir prekybinius mainus. Dėl to tarptautinio civilinio proceso tikslas yra tarptautinė kooperacija ir principinis užsienio teisingumo gerbimas [14, p. 6].

Šių tarptautinio civilinio proceso tikslų siekiama vienodinant bei derinant skirtingų valstybių tarptautinio civilinio proceso teisės normas. *Prof. V. Mikelėno* nuomone, pagrindinis teisės vienodinimo ir derinimo tikslas – pasiekti geresnę teisės normų, teisinio reglamentavimo kokybę. Teisės vienodinimo poreikis paprastai kyla, kai paaiškėja, jog skirtingų valstybių nacionalinė teisė tam tikrą klausimą reglamentuoja skirtingai arba neefektyviai, ir tai trukdo plėtoti tarptautinį ekonominį bendradarbiavimą, tarptautinę prekybą, trukdo laisvam asmenų bei kapitalo judėjimui ir kt.

Didelė dalis tarptautinio civilinio teisės proceso normų yra unifikuota tarptautinėse sutartyse. 1969 m. Vienos konvencijos dėl tarptautinių sutarčių teisės [23] 31 str. 1 d. įpareigoja tarptautines sutartis aiškinti, atsižvelgiant į jų objektą bei tikslą. Taip pat ši teisės norma įpareigoja valstybes (taip pat ir valstybių teismus) siekti, kad tarptautinės sutartys būtų aiškinamos ir taikomos vienodai.

Dėl minėtų priežasčių tarptautiniam civiliniam procesui ypač svarbi lyginamoji teisėtyra bei lyginamasis teisės aiškinimo metodas, leidžiantys harmonizuoti skirtingų valstybių tarptautinio civilinio proceso teisės normas, jas vienodai aiškinti bei taikyti.

1.3. Tarptautinio civilinio proceso turinys

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nuomone [3], tarptautinio civilinio proceso teisės normos pateikia atsakymus į šiuos proceso klausimus: 1) ar byloje, kurioje yra užsienio (tarptautinis) elementas, teisinga konkrečiam teismui; 2) kokios procedūros laikantis turi būti

siunčiami teismo pranešimai ir šaukimai asmenims, gyvenantiems ar esantiems užsienio valstybėje; 3) ar pripažintinas ir vykdytinas Lietuvoje užsienio valstybėje priimtas teismo ar arbitražo sprendimas; 4) ar vykdytinas, o jei vykdytinas, tai kaip, užsienio valstybės teismo pavedimas; 5) kaip turi būti nustatomas taikytinos užsienio teisės turinys (turint omenyje procesinius aspektus).

Shack nurodo [14, p. 4–5], jog tarptautinio civilinio proceso dalyką sudaro: 1) jurisdikcija valstybės viduje; 2) teisinės pagalbos teikimas užsienio valstybėms; 3) tarptautinis teisingumas; 4) nagrinėjant bylas su tarptautiniu (užsienio) elementu kylančios teisminių dokumentų įteikimo, įrodymų rinkimo ir užsienio teisės taikymo problemos; 5) užsienio civilinio proceso bei užsienio teismų sprendimų įtaka valstybės viduje, įskaitant ir užsienio teismų sprendimų vykdymą.

Geimer nuomone, [15, p. 5], tarptautinis civilinis procesas: 1) nustato nacionaliniam teisėjui, kaip turi vykti civilinis procesas, turintis tarptautinį (užsienio) elementą. Jis pirmiausia reguliuoja, ar aplinkybė, jog egzistuoja tarptautinis (užsienio) elementas, apskritai turi reikšmę, ir nustato taisykles, kuriomis nacionalinis teisėjas turi vadovautis tokiam civiliniame procese; 2) reguliuoja, kokiomis sąlygomis, tiksliau, koku mastu turi būti atsižvelgiama į užsienyje vykstantį, tai pat ir užsienyje pasibaigusį procesą; 3) nustato, kokioms sąlygoms esant nacionaliniai teismai teikia teisinę pagalbą užsienio teismams.

Tarptautinio civilinio proceso normos yra kodifikuotos naujojo Lietuvos CPK VII dalyje, kurioje reglamentuojama: 1) civilinių bylų, turinčių tarptautinį elementą, teisingumo valstybės viduje klausimai; 2) nacionalinio teisingumo taisyklės (tarptautinis teisingumas); 3) tam tikri civilinių bylų, turinčių tarptautinį elementą, proceso klausimai (civilinio procesinio subjektiškumo, bylinėjimosi išlaidų atlyginimo); 4) tarptautinė teisinė pagalba civilinėse bylose, turinčiose tarptautinį elementą; 5) procesinių dokumentų įteikimo klausimai; 6) įrodymų bei įrodinėjimo klausimai; 7) procesiniai užsienio teisės turinio nustatymo ir taikymo klausimai; 8) užsienio teismų bei arbitražų sprendimų pripažinimo ir leidimo vykdyti klausimai.

Tai jog tarptautinio civilinio proceso teisės normos yra kodifikuotos CPK, viena vertus, reiškia, jog civilinių bylų, turinčių tarptautinį elementą, procesui taikytinos bendrosios civilinio proceso nuostatos (*inter alia*, civilinio proceso principai), kita vertus, tarptautinio civilinio proceso normos nustato civilinių bylų, turinčių tarptautinį elementą, proceso ypatumus.

Teisės doktrinoje nėra vieningos nuomonės dėl tarptautinio komercinio arbitražo teisės priskyrimo tarptautinio civilinio proceso teisei. Antai *Geimer* arbitražo (*Schiedsgerichtsbarkeit*) klausimus priskiria tarptautiniam civiliniam procesui [15, p. 2], tuo pačiu nurodymas, jog arbitražo teisės disciplina yra išsiplėtojusi į savarankišką. Teisės literatūroje plėtojamos arbitražo teorijose (jurisdikcinėje ir mišriojoje) yra pripažįstama jurisdikcinė tarptautinio komercinio arbitražo prigimtis [Gediminas Dominas, Valentinas Mikelėnas. *Tarptautinis komercinis arbitražas*. Vilnius. 1995, p. 33–37], o

tai suteikia pagrindą kalbėti apie tarptautinio komercinio arbitražo teisės priskyrimą civilinio proceso, o tuo pačiu ir tarptautinio civilinio proceso teisei. Kita vertus, jau minėtoje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1998 m. gruodžio 16 d. nutartyje (bylos Nr. 3K-67/98) atkreipiamas dėmesys, jog „*valstybė gali naudoti prievartą siekdama įvykdyti užsienyje priimtą sprendimą tik įsitikinus, kad byla, kurioje priimtą sprendimą prašoma įvykdyti, yra išnagrinėta laikantis elementarių sąžiningo ir tinkamo proceso principų*“. Sąžiningo ir tinkamo proceso principai (*audi altera partem, nemo iudex in causa sua* ir kiti) yra ir civilinio proceso teisės principai.

1.4. Tarptautinio civilinio proceso apibrėžimas

Geimer pateikia daugelio autorių suformuluotus tarptautinio civilinio proceso teisės apibrėžimus [15, p. 3], *inter alia*:

- civilinio proceso teisės normų visuma, reguliuojanti santykius, turinčius užsienio elementą (*Schuetze*);
- visi atsižvelgiant į civilinio proceso teisę reikšmingi faktai, turintys tarptautinį ryšį (*Riezler*);
- visos civilinio proceso teisės nuostatos, taikytinos aplinkybėms, turinčioms užsienio ryšį (*Nagel/Gottwald*);
- nuostatų, taikytinų atvejais, kai yra užsienio elementas, visuma (*Staudinger/Firsching*);
- nacionalinių normų, taikytinų procesiniams teisiniams santykiams, turintiems užsienio elementą, visuma (*Schack*);
- nacionalinių proceso taisyklių, taikytinų procesiniams faktams, turintiems tarptautinį elementą, visuma (*Fasching*).

Analogiški ar panašūs tarptautinio civilinio proceso apibrėžimai pateikiami ir kitų valstybių teisės doktrinoje.

Reikia sutikti su „Civilinio proceso“ vadovėlio autoriais, skiriančiais civilinio proceso bei civilinio proceso teisės sąvokas ir nurodančiais šių sąvokų santykį [16, p. 27]. Taip ir tarptautinis civilinis procesas turėtų būti pripažįstamas tarptautinio civilinio proceso teisės dalyku.

Tai leidžia apibrėžti, jog:

- *tarptautinis civilinis procesas yra teismo, dalyvaujančių byloje asmenų ir kitų proceso dalyvių veikla nagrinėjant ir sprendžiant civilines bylas, turinčias tarptautinį (užsienio) elementą bei vykdančios tokiose bylose priimtus sprendimus;*
- *tarptautinio civilinio proceso teisė yra teisės normų, reguliuojančių tarptautinį civilinį procesą, visuma.*

2. TARPTAUTINIO CIVILINIO PROCESO TEISĖS NORMŲ VIETA NACIONALINĖS TEISĖS SISTEMOJE

2.1. Per genus et differentiam: tarptautinio civilinio proceso teisės dalykas ir metodas

Lietuvos teisės teorijoje pagrįstai atkreipiamas dėmesys į tai, jog pavienės teisės normos nepajėgia atlikti teisei skirtų funkcijų, įrodyti savo gyvybingumą. Todėl

būtina, kad jos tarpusavyje sąveikautų: viena kitą papildytų, užbaigtų, išplėtotų, sukonkretintų, garantuotų viena kitos veiksmingumą, būtų logiškai iš vidaus sujungtos bendrosios teisės sampratos ir bendrojo tikslo [17, p. 260].

Teisės struktūrinis (sisteminis) aspektas reiškia, jog visos teisės normos sudaro vieną visumą (sistemą), skirstomą į tam tikras tarpusavyje susijusias dalis. Tokio skirstymo pagrindas yra *teisės reguliavimo dalykas* – objektyviai egzistuojanti visuomeninių santykių rūšių įvairovė, leidžianti skirstyti teisę į šakas, pošakius bei institutus. Teisės šakas papildomai apibūdina reguliavimo dalykas ir *teisinio reguliavimo metodo* ypatumai.

Tarptautinio civilinio proceso teisę sudarančių teisės normų vietos teisės sistemoje kvalifikavimas turi didelę tiek praktinę, tiek mokslinę reikšmę. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra ne kartą konstatavęs, jog teisės norma gali būti tinkamai išaiškinta ir pritaikyta tik tada, jeigu bus atsižvelgta į jos sisteminius ryšius su kitomis to paties įstatymo, atitinkamos teisės šakos ar teisės instituto normomis, taip pat jos santykį su bendraisiais teisės principais [18].

Teisės doktrinoje nėra vienos nuomonės dėl tarptautinio civilinio proceso teisės vietos nacionalinėje teisės sistemoje bei moksle. Vieni autoriai mano, kad tarptautinis civilinis procesas yra savarankiška nacionalinės teisės sritis, kiti, kad tai sudedamoji tarptautinės privatinės teisės dalis, tretieji, kad tarptautinis civilinis procesas yra tarptautinės viešosios teisės dalis [4, p. 314]. *Prof. V. Mikelėnas*, anksčiau nurodęs, jog teisės normos, reguliuojančios tarptautinio pobūdžio bylinėjimąsi civilinėse bylose, t. y. teismo, dalyvaujančių byloje asmenų ir kitų proceso dalyvių veiklą nagrinėjant ir sprendžiant tarptautinio pobūdžio civilinius ginčus bei vykdančios tokiose bylose priimtus sprendimus, yra sudedamoji nacionalinio civilinio proceso teisės dalis [4, p. 314], vėliau tvirtino, kad tarptautinis civilinis procesas pripažįstamas tarptautinės privatinės teisės sudedamąja dalimi [16, p. 67].

Tokia teisės literatūroje plėtojama diskusija galėtų būti išspręsta nustatius tarptautinio civilinio proceso teisės vietą nacionalinės teisės sistemoje remiantis visuotinai pripažintais teisės skirstymo į dalis kriterijais – *reguliavimo dalyku bei metodu*.

Kaip minėta, tarptautinis civilinio proceso teisės reguliavimo dalykas yra teismo, dalyvaujančių byloje asmenų ir kitų proceso dalyvių veikla nagrinėjant ir sprendžiant civilines bylas, turinčias tarptautinį (užsienio) elementą, bei vykdančios tokiose bylose priimtus sprendimus. *Taigi tarptautinio civilinio proceso teisės reguliavimo dalykas yra civiliniai procesiniai teisiniai santykiai, kuriems būdingas tarptautinis (užsienio) elementas.*

Tarptautinio civilinio proceso teisės reguliavimo dalykas lemia ir teisinio reguliavimo metodą. Tų pačių civilinių procesinių teisinių santykių reguliavimas neturėtų būti labiau imperatyvus ar dispozityvus vien dėl to, jog šiems teisiniams santykiams būdingas tarptautinis (užsienio) elementas. *Tarptautinio civilinio proceso teisei būdinga taip pat kaip ir civilinio proceso teisei de-*

rinti dispozityvų ir imperatyvų teisinio reguliavimo metodus. Taigi jai būdingas mišrus teisinio reguliavimo metodas.

2.2. Tarptautinio civilinio proceso teisės normos – nacionalinės civilinio proceso teisės dalis

Kad ir kokie klausimai teisės doktrinoje ar pozityviojoje teisėje būtų priskiriami tarptautinio civilinio proceso teisės sričiai, visi jie yra skirti iš civilinio proceso teisės šakos atsižvelgiant į jų tarptautinį (užsienio) elementą. *Tarptautinio civilinio proceso teisės normos reglamentuoja civilinius procesinius teisinius santykius, nustatydamos tam tikros šių teisinių santykių grupės, kuriai būdingas tarptautinis (užsienio) elementas, teisinio reguliavimo ypatumus.*

Taigi tarptautinio civilinio proceso teisės normos yra nacionalinės civilinio proceso teisės dalis bei sudaro nacionalinės civilinio proceso teisės institutą.

Teiginiui, jog tarptautinio civilinio proceso teisės normos yra nacionalinės civilinio proceso teisės dalis, neprieštarauja ir tarptautinio civilinio proceso teisės *šaltinių dualizmas*, t. y. tai, kad nemažai dalies bylų su užsienio elementu proceso klausimų reglamentuoja tarptautinės sutartys. Valstybių, pasirinkusių monistinę tarptautinių įsipareigojimų implementavimo sistemą, teisėje paprastai yra tiesiogiai įtvirtinama, jog tarptautinės sutartys yra sudedamoji nacionalinės teisės sistemos dalis, dualistinės sistemos valstybėse tarptautinės normos *transformuojamos* į nacionalinę teisę įstatymų leidėjo aktu.

2.3. Tarptautinio civilinio proceso teisės ir tarptautinės privatinės teisės santykis

Kaip minėta, kai kurie autoriai tarptautinio civilinio proceso teisę pripažįsta tarptautinės privatinės teisės dalimi [19, p. 84–88]. Apibendrinant šią nuomonę ginančių autorių argumentus, galima nurodyti, jog tarptautinio civilinio proceso teisę pripažįstama tarptautinės privatinės teisės dalimi, nes šios normos (kaip jų reguliuojamieji santykiai) yra glaudžiai susiję. Šių normų ryšį lemia ne tiek jų kilmės šaltinis, kiek prigimtinė paties materialinės teisės ir teismo proceso ryšio vienybė tarptautinėje privatinėje teisėje.

Abejotina, ar materialinės ir procesinės teisės santykis bei jų ryšys yra pakankamas argumentas, leidžiantis sujungti materialinio bei procesinio pobūdžio teisės normas į vieną teisės sistemos dalį – tarptautinę privatinę teisę. Akivaizdu, jog glaudus ryšys egzistuoja ir tarp civilinės teisės bei civilinio proceso teisės. Taip pat akivaizdu, jog šis glaudus ryšys nesuteikia pagrindo pripažinti civilinio proceso teisės civilinės teisės dalimi.

Tarptautinio civilinio proceso teisės ir tarptautinės privatinės teisės ryšį lemia ne tik materialinės bei proceso teisės ryšys, bet ir bendras tarptautinis (užsienio) elementas. Tačiau šis aspektas taip pat neleidžia paneigti tarptautinio civilinio proceso teisės normų sisteminio nepriklausomumo nuo tarptautinės privatinės teisės. Procesinių teisinių santykių tarptautinis (užsienio) ele-

mentas lemia būtinybę nustatyti procesinių teisinių santykių teisinio reguliavimo ypatumus. Tokie teisinio reguliavimo ypatumai yra nustatomi *procesinės teisės normomis*.

Tarptautinės privatinės teisės reguliavimo sritis (dalykas) – civiliniai, šeimos ir darbo teisiniai santykiai, turintys užsienio (tarptautinį) elementą [20, p. 18]. Pagrindinis tarptautinės privatinės teisės tikslas – pateikti atsakymą į klausimą, kurios valstybės materialinė teisė turi būti taikoma bylos šalių santykiams. Šio tikslo yra siekiama kolizinėmis normomis, kurios išsprendžia dviejų ar daugiau valstybių materialinės teisės sistemų koliziją. Tarptautinei privatinei teisei priskiriamos ir kolizinės normos, ir vadinamosios unifikuotos materialinės tarptautinės privatinės teisės normos, t. y. teisės normos, kurios tiesiogiai reguliuoja santykių, turintį tarptautinį elementą. Pažymėtina, jog Lietuvos tarptautinės privatinės teisės normos yra įtvirtintos materialinės teisės šaltiniuose – Lietuvos Respublikos civilinio kodekso I dalies II skyriuje, Lietuvos Respublikos darbo kodekso I dalyje ir kt.

Tarptautinio civilinio proceso teisės atribojimas nuo tarptautinės privatinės teisės yra svarbus tiek praktiniu, tiek doktrinos aspektais: dėl materialinės ir proceso teisės atskirumo kiekviena iš šių teisės sistemos dalių yra ypatinga, pradedant taikytiniais tarpšakiniais teisės principais, baigiant teisės normomis, reglamentuojančiomis tam tikrus klausimus (pavyzdžiui, skiriasi taisyklės, nustatančios materialinių bei proceso teisės normų galiojimo trukmę).

Materialinė teisė ir proceso teisė atribojamos, remiantis šiais apibrėžimais: 1) materialinė teisė (*substantial law, materielles Recht*) įtvirtina teisinių santykių subjektų teises ir pareigas, t. y. nustato galimo ir leistino elgesio ribas bei atsakomybę už šių pareigų nevykdymą ar teisių pažeidimą; 2) proceso teisė (*procedural law, Verfahrensrecht*) reguliuoja santykius, atsirandančius ginant pažeistas materialines subjektines teises [21, p. 19].

Atskirti tarptautinį civilinį procesą nuo tarptautinės privatinės teisės (kaip proceso teisę nuo materialinės) būtina ir dėl skirtumų, būdingų atskiroms teisinėms sistemoms. Remiantis susiklosčiusiomis tradicijomis, Europos žemyno teisininkus dar nuo Senovės Romos laikų daug labiau domino materialinė teisė. Vėliau ši materialinės teisės akcentavimo tradicija buvo įtvirtinta universitetuose, teisės dėstymą siejusiuose su „tikrojo proto“ – Romos teisės – studijomis. Bendrosios teisės tradicijoje, priešingai, buvo akcentuojama ne scholastinė, universitetų formuluojamais principais grindžiama materialinė teisė, o tikroji teisės taikymo praktika, griežtai susijusi su sudėtingomis ir formaliomis teismo proceso taisyklėmis [22, p. 240–242]. Tokios istorinės priežastys lėmė vieną ar kitų klausimų priskyrimo materialinei ar proceso teisei skirtumus civilinės (kontinentinės) ir bendrosios teisės tradicijos valstybėse. Chrestomatinis yra tapęs ieškinio senaties instituto pavyzdys. Anglijos teisėje ieškinio senatis yra proceso teisės institutas. Taigi Anglijos teismas taikys nacionalinėje proceso teisėje (*lex fori*) nustatytus ieškinio senaties terminus, jų skaičiavimo

taisykles bei atsižvelgs į šių terminų pasibaigimo padarinius [13, p. 184–189], tuo tarpu Vokietijos teismas ieškinio senaties problemą spręs, remdamasis *lex causae*.

Remiantis išdėstytais argumentais galima teigti, kad tarptautinio civilinio proceso teisės normų pašalinimas iš civilinio proceso teisės normų sistemos bei jų priskyrimas tarptautinei privatinei teisei galėtų sukelti painiavą teisės sistemoje bei prieštarautų siekiant teisės sistemos aiškumo bei vientisumo tikslų.

IŠVADOS

1. Tarptautinio civilinio proceso prigimtį lemia valstybių suvereniteto bei valstybių bendradarbiavimo ir integracijos derinimas. Tokio derinimo pasekmė – nacionalinėse teisės sistemose įtvirtinamos (priimamos teisėkūros subjektų ar implementuojamos tarptautinės) teisės normos, suteikiančios teisinę reikšmę (galią) ne tik su užsienio valstybėmis susijusiems juridiniams faktams, bet ir užsienio valstybių teisės normoms.

2. Tarptautiniam civiliniam procesui ypač svarbi lyginamoji teisėtyra bei lyginamasis teisės aiškinimo metodas, leidžiantys derinti skirtingų valstybių tarptautinio civilinio proceso teisės normas, jas vienodai aiškinti bei taikyti.

3. Tarptautinio civilinio proceso teisės normos reglamentuoja civilinius procesinius teisinius santykius, nustatydamos tam tikros šių teisinių santykių grupės, pasižyminčios tarptautiniu (užsienio) elementu, teisinio reguliavimo ypatumus.

4. Tarptautinis civilinis procesas yra teismo, dalyvaujančių byloje asmenų ir kitų proceso dalyvių veikla nagrinėjant ir sprendžiant civilines bylas, turinčias tarptautinį (užsienio) elementą, bei vykdant tokiose bylose priimtus sprendimus. Tarptautinio civilinio proceso teisė yra teisės normų, reguliuojančių tarptautinį civilinį procesą, visuma.

5. Teisės literatūroje plėtojama diskusija dėl tarptautinio civilinio proceso teisės vietos teisės sistemoje galėtų būti išspręsta, nustačius tarptautinio civilinio proceso teisės vietą nacionalinės teisės sistemoje remiantis visuotinai pripažintais teisės skirstymo į dalis kriterijais – *reguliavimo dalyku bei metodu*. Taigi tarptautinio civilinio proceso teisės reguliavimo dalykas yra civiliniai procesiniai teisiniai santykiai, pasižymintys tarptautiniu (užsienio) elementu. Tarptautinio civilinio proceso teisei būdingas toks pat kaip ir civilinio proceso teisei dispozityvus ir imperatyvus teisinio reguliavimo metodų derinimas, taigi mišrus teisinio reguliavimo metodas.

6. Tarptautinio civilinio proceso teisės normos yra nacionalinės civilinio proceso teisės dalis ir sudaro nacionalinės civilinio proceso teisės institutą.

7. Tarptautinio civilinio proceso teisės normų pašalinimas iš civilinio proceso teisės normų sistemos bei jų priskyrimas tarptautinei privatinei teisei galėtų sukelti painiavą teisės sistemoje bei prieštarautų siekiant teisės sistemos aiškumo bei vientisumo tikslų.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743. *VŽ*. 2002. Nr. 36-1340.
2. Aiškinamasis raštas „*Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso IV-VII dalių projekto*“ <<http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=152966&Condition2=>> [žiūrėta 2008-06-02].
3. *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika*. Nr. 14. Vilnius: Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, 2001.
4. Mikelėnas, V. *Civilinis procesas. Antroji dalis*. Vilnius: Justitia, 1997.
5. Mikelėnas, V. *Tarptautinės privatinės teisės įvadas*. Vilnius: Justitia, 2001.
6. Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė. II tomas*. Vilnius: Justitia, 2003–2005.
7. Vadapalas, V. *Tarptautinė teisė: bendroji dalis*. Vilnius: 1998.
8. Akehurst, M.; Malanczuk, P. *Šiuolaikinis tarptautinės teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2000.
9. Колосов, Ю. М.; Кривчикова, Э. С. *Действующее международное право*. Москва: Издательство Московского независимого института международного права. 1996. Том 1.
10. Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė. I dalis. Valstybė*. Vilnius: Pradai. 1995. T. 1.
11. Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė, II dalis. Suverenitetas*. Vilnius: Pradai. 1995. T. 1.
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1998 m. gruodžio 16 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *Rusijos Federacijos viešoji akcinė bendrovė „Vladimiro chemijos gamykla“ v. AB „Dirbtinis pluoštas“*. Bylos Nr. 3K-67/98 <<http://www.lat.litlex.lt/taktaifs/v/1998/53F8DCC1-CF4A-4BF2-BDBB-2B73C24FCC8D.html>> [žiūrėta 2008-06-02].
13. Dicey and Morris *on the Conflicts of Laws. 12th ed. Vol. 1* London: Sweet and Maxwell, 1993.
14. Шак, Х. *Международное гражданское процессуальное право*. Учебник. Москва: Издательство БЕК, 2001.
15. Geimer, R. *Internationales Zivilprozessrecht*. Koeln: O. Schmidt, 2001.
16. Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. Vilnius: Justitia, 2003. I tomas.
17. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000.
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. balandžio 12 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *H.Juchnevičius v. Vilniaus miesto valstybinė mokesčių inspekcija*. Bylos Nr. 3K-3-50/99 <<http://www.lat.litlex.lt/taktaifs/v/1999/346B240D-A302-48BA-91F7-F26E2F2BD9FD.html>> [žiūrėta 2008-06-02].
19. Ануфриева, Л. П. *Международное частное право*. В 3-х т. Т. 1. Общая часть. Москва: Издательство БЕК, 2000.
20. Богуславский, М. М. *Международное частное право*. Москва: Юристъ, 1998.
21. Mikelėnas, V. *Civilinis procesas. Pirmoji dalis*. Vilnius: Justitia, 1997.
22. Давид, Р.; Жоффе-Спинози, К. *Основные правовые системы современности*. Москва: Международные отношения, 1998.
23. Vienos konvencija dėl tarptautinių sutarčių teisės. *VŽ*. 2002. Nr. 13-480.

INTERNATIONAL CIVIL PROCEDURE: CONCEPT AND PLACE IN THE NATIONAL LEGAL SYSTEM

Ramūnas Kontrauskas*

Mykolas Romeris University

S u m m a r y

The article deals with the problems of nature, concept and place of the international civil procedure in the national legal system. Considering the nature and purpose of the international civil procedure, the author formulates the definitions of the international civil procedure and the law of the international civil procedure.

The author states that international civil procedure is the activity of the court, persons participating in a case and other participants of a case while trying and deciding the cases with international (foreign) element and executing the judgements passed in such cases. The law of international civil procedure is the complex (system) of legal norms, which regulate international civil procedure.

The author asserts that international civil procedure should be positioned in the legal system on the basis of generally recognized criteria of the law's division into parts – object and method of the legal regulation. After describing object and method of legal regulation of the international civil procedure, the author concludes that the law of international civil procedure is a part (institute) of the national law of civil procedure.

Acknowledging the relation between the international civil procedure and international private law, the same as the relation between substantial and procedural law, author suggest an attitude that “extracting” of the norms of international civil procedure from the system of the norms of civil procedure and attributing them to the international private law could complicate the legal system, which would contradict the aims of clarity and integrity of the legal system.

Keywords: civil procedure, international civil procedure, international private law.

* Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Civil Procedure, lecturer.